

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМЕНІ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАСЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

2024 № 3 (177)

Головний редактор

С. М. Шуміло

Шеф-редактор

С. О. Павленко

Заступники головного редактора

В. О. Дятлов,
О. Б. Коваленко

Відповідальний секретар, науковий редактор

В. В. Шуміло

Випускові редактори

К. Г. Борисенко,
С. Р. Молочко, С. А. Токарев

Редакційна рада

Г. В. Боряк, О. Я. Гаранін, І. Б. Гирич, А. Католик, С. Л. Лаєвський,
Р. В. Маньковська, Ю. А. Мицик, О. П. Моця, Г. В. Папакін, Н. Б. Реброва,
О. П. Реєнт, Т. Розен, О. Г. Самойленко, В. А. Смолій,
О. С. Шеремет, С. В. Шумило

Редакційна колегія

А. М. Боровик, С. Ф. Веремєєв, О. М. Веремейчик, Г. В. Вертієнко, О. І. Галенко,
В. О. Дятлов, Я. В. Капранов, О. Б. Коваленко, І. В. Кондратьєв, П. Кролл, Т. Льоннгрєн,
Є. М. Луняк, С. М. Ляшко, О. О. Маврін, Є. Остапчук, А. М. Острянюк, В. М. Пекарчук,
С. М. Плохій, В. М. Половець, О. А. Пригарін, О. Я. Рахно, Г. Хаусман, В. Г. Ченцова,
О. Є. Черненко, Д. Чишмеджєєв, Н. В. Шліхта, К. М. Ячменіхін

З 02.07.2020 р. журнал включено до **категорії Б**
Переліку наукових фахових видань України,
публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт
зі спеціальностей **032 “Історія та археологія”** і **035 “Філологія”**

Статті журналу індексуються в **Google Scholar** та **OpenAIRE**

Журнал видається за фінансової підтримки з обласного бюджету Чернігівської області
в рамках обласної Програми підтримки розвитку інформаційної
та видавничої сфер Чернігівщини на 2023–2024 роки

Міністерство юстиції України. Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації Серія КВ № 23837–13677Р від 03.04.2019

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Ідентифікатор медіа R30-02988
у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа

ISSN-print: 2518-7422

ISSN-online: 2518-7430

Адреса редакції: проспект Миру, 13, кабінет 106, м. Чернігів, 14021, Україна

Телефони для довідок: +38-(050)-282-2075; +38-(063)-255-8821

E-mail: siverian.chronicle@gmail.com

Старий сайт журналу: siver-litopis.cn.ua

Новий сайт журналу: sl-journal.com.ua

© Редакція «Сіверянського літопису», 2024

INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE OF THE NAS OF UKRAINE
M. S. HRUSHEVSKYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY AND
SOURCE STUDIES OF THE NAS OF UKRAINE
T. H. SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY «CHERNIHIV COLEHIUM»
NATIONAL ASSOCIATION OF LOCAL RESEARCHERS OF UKRAINE

SIVERIAN CHRONICLE

SCIENTIFIC JOURNAL

2024 № 3 (177)

Editor-in-Chief

S. Shumilo

Managing Editor

S. Pavlenko

Deputies of the Editor-in-Chief

V. Diatlov,
O. Kovalenko

Executive Secretary, Scientific Editor

V. Shumilo

Technical Editors

K. Borysenko,
S. Molochko, S. Tokariev

Editorial Council

I. Aliferenko, H. Boriak, O. Haranin, I. Hyrych, S. Laievskyyi, R. Mankovska, O. Motsia,
Yu. Mytsyk, H. Papakin, N. Rebrova, O. Reient, T. Rosén, O. Samoilenko, V. Smolii,
O. Sheremet, S. Shumylo

Editorial Board

A. Borovyk, S. Veremeev, O. Veremeichyk, H. Vertiienko, O. Halenko, V. Diatlov,
Ya. Kapranov, O. Kovalenko, I. Kondratiiev, P. Kroll, T. Lönnngren, E. Lunyak, S. Liashko,
O. Mavrin, J. Ostapczuk, A. Ostriancko, V. Pekarchuk, S. Plokyh, V. Polovets, O. Prigarin,
O. Rakhno, G. Hausmann, V. Chentsova, O. Chernenko, D. Cheshmedzhiev, N. Shlikhta,
K. Yachmenikhin

Since 02.07.2020 this Journal is included in the **category B**
of the List of scientific professional publications of Ukraine,
whose publications are included in the results of dissertations
in specialties **032 “History and Archaeology”** and **035 “Philology”**

Journal articles are indexed in **Google Scholar** and **OpenAIRE**

The journal is published with the regional budget support of Chernihiv region
within the Program of information and publishing industry development in Chernihiv region for 2023–2024

Ministry of Justice of Ukraine. Certificate of State Registration of the Print Media
Series KV № 23837–13677R from 03.04.2019

National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine. Media identifier R30-02988
in the Register of media subjects

ISSN-print: 2518-7422

ISSN-online: 2518-7430

Address of the Editorship: 13/106 Peace Avenue, Chenihiv, 14021, Ukraine

Phone for reference: +38-(050)-282-2075; +38-(063)-255-8821

E-mail: siverian.chronicle@gmail.com

Old journal site: siver-litopis.cn.ua

New journal site: sl-journal.com.ua

© Editorship of the «Siverian chronicle», 2024

ЗМІСТ

У глиб віків

Петренко І., Сірий О., Боєчко В. Про вибори городского отамана в Грунській сотні Гадяцького полку в період гетьманування Кирила Розумовського	5
--	---

Історія міст і сіл

Рой С. Творча діяльність Ніжинського українського драматичного театру ім. М. Коцюбинського в II пол. XX ст. в українській історіографії	15
Єремєєв О., Мельник М. Громадський фонд як чинник соціального розвитку місцевої громади: досвід США як приклад для України	20

Церковна старовина

Шумило С. Ватопедський монастир на Афоні та його зв'язки з українським чернецтвом і козацтвом у XVI–XVIII ст.	30
Федчук О. Ліквідація останніх уніатських общин у Волинській області (1944–1945 рр.)	43

Мовою документів

Асадчев О. Селище Радуль Чернігівського району Чернігівської області за матеріалами Генерального опису Лівобережної України	51
Коваленко О., Рахно О. О.М. Лазаревський та одноденний перепис населення Чернігова 15 грудня 1865 р. (до 190-річчя із дня народження)	78

Розвідки

Світленко С. Вшанування постаті Тараса Шевченка на Чернігівщині та формування національної пам'яті українства (середина XIX – початок XX ст.)	87
Наумов С. Початок формування організаційної периферії українського руху в Російській імперії (на матеріалах Прилуцького повіту)	102
Васечко О. Антибільшовицькі повстання на лівобережжі Київщини під час польсько-українсько-радянської війни 1920 р. у ході боротьби за Київ	117

Літературознавчі студії

Варецька С. Універсальність образу Кассандри	129
---	-----

Дослідницькі нотатки

Ячменіхін К. Сучасники про О.А. Аракчєєва (Частина III)	136
Студьонова Л. Начерки до біографії С.Ф. Русової (1856–1940)	142
Іваницька С., Бойченко О. «Наша ... українська Сара Бернар»: ювілей актриси Любові Ліницької у просторі преси й мемуарів	156

Рецензії. Огляди. Анотації

Кондратьєв І. Рецензія : Сокирко О. Козацький Марс: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції. 1648–1764. Київ: Темпора, 2023. 912 с., іл., карт., табл.	167
Телячий Ю. Рецензія : На книжкову полицю краєзнавця // Прокопчук В.С., Гриценко А.П. Пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник: 2-ге видання: доповнене. Суми, 2024. 136 с.: фото.	170

Пам'ятаємо

Пам'яті Григорія Львовича Сапітона (1901–1954) – директора Глухівського учительського інституту	172
Пам'яті Світлани Григорівни Іваницької (1964–2024)	173

CONTENT

Into the depths of centuries

Petrenko I., Siry O., Boiechko V. About the elections of the city otaman in the Hrun hundred of the Gadyach regiment during the period of the hetmanship of Kyrylo Rozumovskyy	5
---	---

The history of cities and villages

Roy S. Creative activity of Nizhyn Ukrainian M. Kocyubynsky Dramatic Theater in the II half of the XX c. in Ukrainian historiography	15
Yeremieiev O., Melnyk M. Civic foundation as the factor of local community social development: the US experience as the example for Ukraine	20

Church antiquities

Shumylo S. The Vatopedi Monastery on Mount Athos and its ties with Ukrainian monasticism and the Cossacks in the 16th–18th c.	30
Fedchuk O. Liquidation of the Last Uniate communities in the Volyn region (1944–1945)	43

The language of documents

Asadchev O. Radul village of Chernihiv district of Chernihiv region according to the materials of the General description of the Left Bank Ukraine	51
Kovalenko O., Rakhno O. O.M. Lazarevsky and the one-day census of Chernihiv on 15 December 1865 (to the 190th anniversary of the birthday)	78

Explorations

Svitlenko S. Honoring the figure of Taras Shevchenko in Chernihiv region and the formation of the national memory of Ukrainians (the middle of the 19th – the beginning of the 20th c.)	87
Naumov S. The beginning of the formation of the organizational periphery of the Ukrainian movement in the Russian empire (based on the Pryluky province materials)	102
Vasechko O. Anti-Bolshevik uprisings on the Livoberezhya of Kyiv region during the Polish- Ukrainian-Soviet war of 1920 during the struggle for Kyiv	117

Literary studies

Varetska S. The universality of the archetype of Cassandra	129
---	-----

Research notes

Yachmenikhin K. Contemporaries about O.A. Arakcheev (Part III)	136
Studyonova L. Sketches for the biography of S.F. Rusova (1856–1940)	142
Ivanytska S., Boichenko O. «Our ... Ukrainian Sarah Bernhardt»: the anniversary of actress Liubov Linytska in the press and memoirs	156

Reviews. Overview. Annotations

Kondratiev I. Review : Sokyрко O. Cossack Mars: The State and army of the Cossack Hetmanate during the Military revolution. 1648–1764. Kyiv: Tempora, 2023. 912 pp., ill., map., tabl.	167
Teliachyi Yu. Review : On the bookshelf of a local lore historian // Prokopchuk V.S., Hrytsenko A.P. Monument protection work in institutions of general secondary education: a study-methodological guide: 2nd edition: supplemented. Sumy, 2024. 136 p.: photos.	170

We remember

In memory of Hryhorii Lvovych Sapiton (1901–1954) – director of the Hlukhiv teachers' institute	172
In memory of Svitlana Hryhorivna Ivanitska (1964–2024)	173

УДК 94(477)«1648/176»

Ігор Кондратьєв

**Сокирко О. Козацький Марс: Держава та військо
Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції. 1648–1764.
Київ: Темпора, 2023. 912 с., іл., карт., табл.**

DOI: 10.58407/litopis.240315

© І. Кондратьєв, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0696-2254>

Інститут державності рідко коли міг існувати без системи захисту від зовнішніх загроз; історично склалося, що важливим елементом такого захисту є військо / армія. Але розглядаючи історію українського державотворення середини XVII ст., можна говорити про зворотній процес, коли політичний та соціальний інститут – козацька держава, формувалась як похідна від формування власних збройних сил – козацьких полків та сотень. Погодимось із автором монографії «Козацький Марс: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції. 1648–1764», що творення державності відбувалось «на марші» – через формування військово-адміністративної організації, яка стала основою нової влади. Водночас фундаментом цього процесу були політичні традиції Речі Посполитої. В основі нової полкової організації вбачаємо традиції існування магнатських сотень сер. XVI ст., міщанських сотень прикордонних міст Київського воєводства, реєстрових полків, чие функціонування було більш-менш оформлено Куруківським договором 1625 р. Важливу роль у формуванні політичних інститутів Гетьманщини відіграла українська шляхта, яка через покозачення влилася до нової еліти й стала носієм «довоєнних» шляхетських цінностей. Цей безсумнівний «шляхетський спадок» вплинув на оформлення усіх політичних інститутів Гетьманщини.

Специфіку формування козацької держави на основі формування козацького війська автор влучно визначає самою назвою своєї праці, поєднуючи ці інститути словосполученням «Козацький Марс». Влучність назви підкреслює той факт, що від початку римський бог Марс був богом родючості та рослинності, а вже пізніше набув нового функціоналу – став богом війни. Згадуючи концепцію О. Яблоновського про протистояння «дикого степу» та «орного плугу», зазначимо, що в українській історії плуг та шабля часто були в одних і тих самих руках, а українська державність могла існувати, лише захищаючи себе. Тим цікавішою є спроба глибоко розглянути історію держави та війська Козацького Гетьманату – від сер. XVII ст. по 1764 р. (скасування інституту гетьманської влади), у дійсно специфічний період європейської історії. Автор висловлює тезу, що козацька держава за ступенем задіяності в «геополітичних розкладах тодішньої Європи» була однією з найпомітніших військових сил на Сході континенту. Такий підхід дозволяє повернути історію України др. пол. XVII – XVIII ст. до контексту загальноісторичного процесу та відірвати її від штучно нав'язаного російського вектору відособлення.

Безсумнівною є наукова актуальність рецензованої монографії. Хоча історія козацької держави та козацького війська знайшла належне відображення у працях кількох поколінь українських і закордонних істориків, комплексне вивчення історії України крізь призму вивчення мілітарних інститутів лише зараз торить собі дорогу в наукових доробках.

Концепція «мілітарної революції» передбачає, що в період між 1560 та 1660 рр. у військовій справі відбулися корінні зміни. Хронологічно ці межі майже збігаються з епохою так званого Раннього Нового часу (Раннього модерну). Основним змістом цього періоду стало продовження великих географічних відкриттів, розвиток суднобудування та військових технологій. Це період створення постійних професійних армій з регулярною арти-

лерією та пристосованою до «гарматних» воєн фортифікацією. Серед іншого це час творення перших національних держав і нових імперій.

У восьми розділах роботи комплексно розглянуті основні аспекти обраної проблеми. У першому розділі розглянуто генетичний зв'язок між війною та створенням козацької держави як військово-політичної системи. Велика увага приділена політичним проєктам сер. XVII ст. та спробам їх верифікації. Автор слушно зазначає, що творення державності часів Б. Хмельницького було саме творенням, коли владні інститути треба було будувати в процесі існування самої держави.

У другому розділі – «Козацьке військо» – докладно описана структура війська, система управління й урядів, значення козацького реєстру, роль землеволодіння та мобілізації. Чи не ключову роль у формуванні військової організації зіграла кошишня шляхта. Велика увага в дослідженні приділена історії виборного козацтва та спробам реформ козацького війська у XVIII ст.

У третьому розділі дослідження автором розглянута історія найманого війська – від залучення найманців Хмельницьким та його соратниками у військових подіях 1648–1659 рр., – до охотницьких військ лівобережних гетьманів у 1669–1726 рр. і компанійських полків 1727–1764 рр. Саме наймане військо було основою армії Гетьманщини, адже територіальні полки та сотні не завжди були беззатними формуваннями, подекуди повторюючи долю шляхетського ополчення Речі Посполитої.

В окремий розділ винесена історія гетьманських приватних військ, надвірних загонів і почтів козацької старшини. Не обійдена увагою (Розділ V) історія артилерії Гетьманщини – від структури та організації до системи управління й розгляду соціальних і економічних аспектів тощо.

У чи не найменшому за обсягом розділі розкривається історія урбаністичних процесів крізь призму військової історії та фортифікаційно-оборонних стратегій. Цікавою є спроба дослідника виокремити процес становлення військових знань та військової освіти (розділ «Знання і сила: військова освіта та література»).

Завершальний розділ монографії присвячений військовим реформам Кирила Розумовського. На сторінках книги знайшли своє відображення спроби гетьмана провести соціальні, політичні та військові реформи. Хоча, як зазначає сам дослідник, уся сукупність цих реформ не привела до якісних зрушень. Можливо, саме «фасадність» цих процесів (питання, чи могли б вони мати реальне наповнення, залишаємо відкритим) і призвела в подальшому до ліквідації автономії Гетьманщини та повного включення України до складу Російської імперії. Погодимось із тезою, що в занепаді Гетьманщини велику роль зіграла власна політична еліта.

Як зазначає сам автор, у праці не знайшли відображення такі сторінки історії як військова тактика та стратегії, військова економіка, фінансова система, світогляд і культура того періоду, соціальні відносини тощо. Чимало з вищеперахованих аспектів на сьогодні навіть не сформульовані як самостійні наукові проблеми, а їх опрацювання потребує подальшого студіювання.

Дещо описовий характер, на нашу думку, має підрозділ, присвячений фортифікаційній справі. Царина фортифікації, попри наявність певного історіографічного доробку, ще чекає своїх авторів, які зможуть узагальнити цей пласт вітчизняної історії. Також зазначимо, що значно більша увага в дослідженні приділена XVIII ст., ніж подіям середини – другої половини XVII ст., що зумовлено багаторічною зацікавленістю дослідника історією XVIII ст.

Монографія безсумнівно стане концептуальною в царині української мілітарної історії. Але чи будуть сприйняті усі новації, зокрема, термінологічні? Широкого поширення набуло використання істориками терміну «Гетьманат» для визначення періоду правління Павла Скоропадського (із 29 квітня 1918 р. по 14 грудня 1918 р.). Тоді як «Гетьманщина» стала однією з історіографічних назв козацької держави др. пол. XVII – XVIII ст. Звісно, що ця термінологія не є усталеною, наприклад, українська Вікіпедія зараз пропонує називати період правління П. Скоропадського як «Українську Державу» або ж як «Другий Гетьманат»¹. На нашу думку, використання терміну «Гетьманат» більш коректне в якості визначення форми правління. Тоді як термін «Гетьманщина» більш влучно відображає існування саме козацької держави. Цікаво, що в географічних назвах наявність суфіксу *-щина* свідчить про патронімічний характер назви поселення, а отже, і про його давність. І хоча термін «Гетьманщина» не є суто географічною назвою, а є історіографічним конструктом, він більш вдало характеризує історичну тяглість процесу українського державотворення.

¹ Українська Держава. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_Держава.

Вважаємо, що праця О. Сокирка як глибоке осмислення появи та генези розвитку військово-політичних інституцій козацької держави має викликати хвилю дискусій у вітчизняній історіографії з приводу самого концепту Мілітарної революції. Зрештою й у Європі ствердження цього терміну тривало десятки років і по сьогодні має своїх адептів та критиків.

Монографія О. Сокирка «Козацький Марс: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції. 1648–1764», безсумнівно, стане помітним явищем вітчизняної історіографії та однією із концептуальних у розробці цього напрямку історичних студій.

Дата подання: 5 травня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 8 червня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Кондратьєв, І. Рецензія : Сокирко О. Козацький Марс: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції. 1648–1764. Київ: Темпора, 2023. 912 с., іл., карт., табл. *Сіверянський літопис*. 2024. № 3. С. 167–169. DOI: 10.58407/litopis.240315.

Цитування за стандартом APA

Kondratiev, I. (2024). Retsenziia : Sokyрко O. Kozatskyi Mars: Derzhava ta viisko Kozatskoho Hetmanatu v dobu Militarnoi revoliutsii. 1648–1764. Kyiv: Tempora, 2023. 912 s., il., kart., tabl. [Review : Sokyрко O. Cossack Mars: The State and army of the Cossack Hetmanate during the Military revolution. 1648–1764. Kyiv: Tempora, 2023. 912 pp., ill., map., tabl.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 167–169. DOI: 10.58407/litopis.240315.

